

RECENZE

V. N. Nikiforov: *Východ a světové dějiny*. Praha, Svoboda 1980, 470 s.

Na relativně malé ploše se můžeme v edici „Otázky dějin“ (nakladatelství Svoboda) prostřednictvím knihy V. N. Nikiforova „Východ a světové dějiny“ seznámit s obsahem, filozofickým zázemím a empirickým pozadím diskuse, která se po druhé světové válce rozvinula kolem hypotézy asijského výrobního způsobu.

V úvodu své práce konstatuje autor, že se v posledních třech desetiletích objevila řada námitek vůči panující představě o střídání společenskoekonomických formací v Asii (reprezentované tzv. „pětistupňovou“ koncepcí V. V. Struva). Vzniklou výměnu názorů, při níž se všichni zúčastnění opírají o některé teze K. Marxe, hodnotí V. N. Nikiforov jako „přihlášku objevu“, jehož teze je nutné důkladně prozkoumat. Problém, který tvůrci různých variant teorie specifického vývoje Východu nastolují, má totiž zásadní význam jak pro teorii (jde o otázky obecné koncepce dějin), tak pro praxi (problém předkapitalistických formací souvisí s cestami vývoje nezávislých rozvojových zemí).

První část knihy je věnována rozboru myšlenek kritiků „pětistupňového“ schématu. Východiskem kritiky koncepce V. V. Struva je podle V. N. Nikiforova to, že jeho oponenti: 1. Volí jako kritérium posouzení existence otrokářské formace v zemích starověkého Východu podíl práce otroků ve výrobním procesu (problém společenské struktury starověkých říší). Tvrdí, že v zemích starověkého Východu netvořili otroci většinu ve výrobě a nehráli ani vedoucí úlohu v třídním boji. 2. Volí jako kritérium posouzení rozdílu mezi otrokářskou a feudální formací podíl ekonomického a mimoekonomického přinucení při vykořisťování (problém výrobních vztahů starověkých říší). Tvrdí, že stoupenci „pětistupňového“ schématu podceňují vliv mimoekonomického přinucení ve feudálních výrobních vztazích a jednostranně vyzdvihují význam přinucení ekonomického.

Pozornost kritiků „pětistupňové“ koncepce je soustředěna především na vypracování vlastních schémat vývoje starověkého Východu. V. N. Nikiforov rozlišuje tři takové nové hypotézy: 1. Asijský výrobní způsob je základem zvláštní společenskoekonomické formace, v níž neexistuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků ani třída vykořisťovatelů. Existující občiny jsou vykořisťovány despotickým státem, jehož vznik byl vyvolán potřebou centrální regulace hospodaření s vodou v rozsáhlém zavlažovacím systému. 2. Asijský výrobní způsob jako první historická forma existence třídní společnosti je průnikem prvků otrokářské a feudální formace. 3. Existovala pouze jedna společenskoekonomická formace — feudalismus, založená na mimoekonomickém přinucení.

Ve druhé části knihy analyzuje V. N. Nikiforov historický vývoj řady myšlenek, které později ovlivnily autory koncepcí asijského výrobního způsobu. Pozornost věnuje procesu objevování existence rodové a sousedské občiny v jednotlivých zemích všech kontinentů, sleduje vývoj myšlenek o neexistenci soukromého vlastnictví a o povaze moci ve starověkých asijských státech.

Zvlášt' obsírně analyzuje vývoj názorů K. Marxe a B. Engelse na dějiny Východu. Konstatuje, že jejich postoj k řadě problémů, zvláště k otázce existence soukromého vlastnictví půdy na Východě, se v průběhu jejich života měnil. To do značné míry vysvětluje, proč se stoupenci i odpůrci „pětistupňové“ koncepce mohou opírat o teze téže „autority“, kterou pro ně především K. Marx bez sporu je.

Ve třetí části knihy V. N. Nikiforov konfrontuje dosud teoreticky analyzované hypotézy s výsledky výzkumů. Zabývá se materiálem, který vypovídá o společenských vztazích třídních společností existujících na různých vývojových stupních od neolitu až po období rozpadu koloniální soustavy. Zvláštní pozornost věnuje těm zemím, jejichž vývoj probíhal dlouho poměrně izolovaně. Při rozboru materiálu z Číny, Indie, Kambodže, Egypta, z oblastí indiánských kultur, Oceánie, tropické Afriky (a také Mezopotámie, Sumeru a Laosu) se zaměřuje především na dosud nedostatečně řešenou problematiku přechodu mezi jednotlivými formacemi, podrobně vymezuje znaky počátečních forem třídní společnosti: 1. Třídní společnost vzniká v posledním stadiu neolitu. 2. Stát nevzniká dříve než soukromé vlastnictví a třídy. 3. Nikde nebyla potvrzena existence státního vlastnictví půdy. 4. Vedle soukromého je rozšířeno také občinové vlastnictví. 5. Pro rané třídní společnosti jsou charakteristické prežitky rodové organizace. 6. Velkou úlohu sehrávají kolektivní formy vykořisťování. 7. Vykořisťování existuje jak přímé násilí, vykořisťování individuálně vlastněných otroků, nebo ztotožnění bezprostředně ekonomického původu („dlužníci“). 8. Třídní struktura má tyto složky: a) vykořisťovatelé, b) mezivrstva tvořící bezprostřední oporu velkých vlastníků, c) vykořisťování („úplní“ otroci, „heloti“ zbavení osobní svobody a mající určité sepětí s výrobními prostředky a „karmakáni“ zbavení výrobních prostředků a mající zbytky osobních práv).

V závěru autor shrnuje poznatky, ke kterým dospěl, a vyvozuje z nich teze, podle nichž současná věda znovu potvrzuje konkrétními fakty „pětistupňovou“ periodizaci dějin Východu.

Na konci knihy se tak před čtenářem objevuje známé „učebnicové“ schema — avšak prošlé změtí pochybností zastánců nejrůznějších variant hypotézy asijského výrobního způsobu, obohacené hloubkou i zmatky evropského myšlení, které se od sedmáctého století snažilo filozoficky hodnotit zpočátku skromné poznatky o zemích východu, a konfrontované s řadou empirických poznatků vzešlých z výzkumů předkapitalistických třídních společenství.

Zajímavé je srovnání některých závěrů V. N. Nikiforova s tezemi S. V. Šuchardina, který se na počátku sedmdesátých let zabýval otázkami vývoje předkapitalistických formací z poněkud jiného zorného úhlu ve své knize „Vědeckotechnická revoluce současnosti“. Oba autoři se napříklád rozcházejí v názoru na úlohu využití železa v dějinách lidské společnosti. Šuchardin, který vychází z kontextu evropské kultury, považuje použití železa za technický základ vzniku otrokářské formace a třídní společnosti vůbec, kdežto Nikiforov vyvozuje při analýze dějin Číny závěr, že použití železa se stalo technickým základem vzniku feudální formace.

Ve své knize „Východ a světové dějiny“ V. Nikiforov poněkud odsouvá do pozadí problém hledání hranic mezi filozofií, historií a sociologií. Činí tak ve prospěch syntetizujícího přístupu. Aby mohl podložit filozofickou tezi o dynamice dějin, „zastavuje se“ v toku historických událostí a noří se do struktury společnosti, odhaluje „logiku“ její existence a jejího zániku v daném historickém období. Jeho kniha tak zasahuje do problematiky řady společenskovědních oborů a může promluvit k široké odborné veřejnosti. Laikovi pak nabízí zhuštěný obraz závažného, svým způsobem opomíjeného a v každém případě ne dořešeného problému.

Libor Musil

Jaromír Janoušek: *Společná činnost a komunikace*. Praha, Svoboda 1984, 243 s.

Knihy ve čtyřech kapitolách pojednává o různých aspektech společné činnosti, která je chápána jako kooperace mezi členy kolektivu. Podobně jako ve své dřívější práci věnované problematice sociální komunikace, také zde autor zakládá svůj po-